

SÖZLÜ KÜLTÜR VE SÖZLÜ TARİH İLİŞKİSİ ÜZERİNE BAZI GÖRÜŞLER

Some Thoughts On The Relations Between Oral Culture and Oral History

Réflexions sur la relation entre la culture et l'histoire orales

Dr. Ruhi ERSOY*

ÖZET

Bu makalede, Sözlü Kültür ve Sözlü Tarih kavramları üzerinde durulmuştur. Bu iki kavramın birbiri ile olan ilişkisi tespit edilmeye çalışılmış ve sözlü tarih çalışmalarının sözlü kültür bünyesinde yer alması gerektiğine dair görüş ve düşünceler ileri sürülmüştür.

Anahtar Kelimeler

Sözlü Tarih, Sözlü Kültür, İcra Ortamı, Bağlam

ABSTRACT

This article concerns itself with the concepts of oral culture and oral history. It attempts to determine the relationship between these two concepts and puts forward arguments to the effect that studies related to oral history should be conducted within the broader context of oral culture.

Key Words

Oral History, Oral Culture, atmosphere of execution, context.

İnsanlığın yeryüzü serüveni ile başlayan ve tabiatla yüzleşmesi ile ilk ürünü veren, bireyin kendi dışındaki dünyayı algılaması ile yeni şekiller kazanmaya başlayan kültür, yerküre üzerinde insanların dağılım bölgelerine göre farklılaşmaya başlamış ve her topluluğa göre o topluluğun yaşadığı coğrafyanın da katkıları ile çeşitlenmiştir. İnsan topluluklarının yeryüzünde farklı görünüm ve yaşayışlarını tayin eden bu kavram hakkında yapılan tanımlar da farklıdır. Söz konusu kültür kavramı ile ilgili tanımların ortak noktasında ise; bir milletin yaşadığı tabiat üzerindeki farklı yaşam biçimi, dünya görüşü, tarihi, dini, dili ve benzeri ortak değerlerin toplamının o milletin milli kültürünü oluşturduğu düşüncesi hakimdir.

Her topluluk, değişik unsurlardan teşekkül ettiğinden maddî, manevî bütün kültür ürünleri, ait olduğu topluluğun kimliğini temsil eder. Kültür sahasında her ne varsa, onların hepsinin yansımalarını sözlü kültür ortamında bulmak mümkündür. Sözlü Kültür ise "bir milletin hayatında, fertlerin sözlü ve yazılı geleneklerinde yer alan- kabulleriyle, müştereklik gücüne erişen ve millî kimliği oluşturan maddî ve manevî faaliyetlerin bütünüdür."¹ (Yıldırım 1998:38) şeklinde tanımlanmaktadır.

Sözlü kültür, toplumun ortak malı olan hazır kalıpların deneyimleri pekiştirecek şekilde biçimlendirilmesiyle oluşur ve metinden yoksun olduğu için de toplum belleğinde yüzyıllarca gelişerek varlığını halkın bilincine yerleştirerek

* Gaziantep Üniversitesi Fen-Edeb.Fak. Türk Dili ve Ed. Bölümü Öğretim Görevlisi

sürdürür. Sözle biçimlenen düşünce zaman içinde geliştikçe hazır deyişlerin kullanımı da daha ince bir ustalık kazanır (Ong 1995:50-52). Hafızada meydana gelen bu birikim ve birikimin yeni kuşaklara aktarımında kullanılan anlatım biçimleri zamanla daha da gelişir.

Yazının icadına kadar, tarihî birikim ve tecrübe, sözlü ortam kaynak ve kanalları tarafından muhafaza edilip aktarılmıştır. Zamanla sözlü ve yazılı ortam birbirinin içine girerek devam ederken bunlara bir yeni ortam daha eklenir ki bu da elektronik ortamdır. Söz konusu bu ortam birlikteliği yeni kaynaklar ve yeni terkiplerin oluşmasına katkı sağlar fakat söz konusu bu ortamların tamamında söz büyüsunü kaybetmez.

Walter Ong'un tespitine göre; insanın dünyaya üzerindeki varlığı 30.000-50.000 yıl öncesine aittir. Buna karşılık ilk yazı 6000 yıl öncesine aittir. Bu çerçevede insanlık tarihinin binlerce yıllık bilgi, deneyim ve tecrübesinin sözlü gelenek vasıtasıyla kuşaktan kuşağa aktarıldığını söyleyebiliriz. Tarih boyunca konuşulan binlerce, on binlerce dilden topu topu 106 tanesi edebiyat üretebilecek derecede yazıya bağlanabilmiş, büyük bir kısmı ise hiç yazılamamıştır. Ong, bugün konuşulan 3000 kadar dilden yalnızca 78 tanesinin edebiyat ürettiği ve yüzlerce dilin kendisini ifade edebilecek bir alfabe ile karşılaşmadığı iddiasındadır (Ong 1995:14).

İnsanların kendilerini ifade edebilecekleri iletişim kalıplarının oluşması hususunda, sözlü kültür kapsamına, sözsüz gösterime dayanan uygulamaların da dahil edilmesi gerektiği görüşünü ortaya atan Connerton, "günümüzle ilgili deneyimlerimizin büyük ölçüde geçmiş hakkında bildiklerimizin üzerine oturduğu ve genellikle geçmişle ilgili imgelelimizin, var olan toplumsal düzeni meş-

rulaştırmaya yaradığını" ifade edip "geçmişin anımsanan bilgileri, törensel denilebilecek, uygulamalarla tanışıp sürdürülmektedir." (Connerton 1999:13) demektedir.

İnsanların günlük hayatlarındaki en sıradan olaylardan en olağan üstü olaylara kadar tarihe kayıt düşürülmesi söz konusu olan veya kayıt düşürülmeden hafızalarda kalan belleklere kayıt düşülen her türlü sosyal, siyasi, ekonomik ve insani hadiseler sözlü kültür ortamında yaşanmaktadır. İşte bu noktada sözlü kültürün bir alt kadrosu olarak sözlü tarihi de bu bağlamda değerlendirmek gerekmektedir.² Çünkü tarihi olaylar cereyan ettikleri toplum içerisinde birtakım etkiler bırakmaktadırlar. Bu etkinin bir yansıması olarak da bir sözlü kültür üretiminin (folklor ürününün) meydana gelmesi en doğal bir süreçtir. Örneğin uzun süre devam etmiş, büyük acılara sebep olmuş, savaşlar ve göçler sonunda oluşan destanlar ve acıklı iz bırakan ölüm olayları karşısında yakılan ağıtlar, sosyal ve siyasi olayların sonucunda olayları veya olayların kahramanlarını konu alan türküler bunlara en basit örneklerdir.

Sözlü ortam kaynaklarının yanı sıra tarihçiyeye yardımcı olan ve malzeme sunan bir diğer disiplinin edebiyat olduğu fikrini ileri atan araştırmacılar da olmuştur. Fakat bunlar tarafından söz konusu edebiyat kavramının içinde de yine sözlü kültür ürünleri sıralanmakta ve şu açıklama yapılmaktadır: "Burada edebiyat kavramını bütün kapsam ve çağrışım kümesi ile birlikte mütalaa etmekte fayda vardır. İlk yazılı edebi verimler, tarihçilikte olduğu gibi, uzun süre sözlü geleneğin taşınması suretiyle oluşturulmuştur. Destanlar, masallar, halk hikayeleri, menkâbeler, gazavatnâmeler, mesneviler bu cümledendir. Geçmişte

neler yaşandığına dair tarihçilere bilgi veren aynı hikâye kültürel analizler ile tarihi ve kültürel gelişimin nasıl birbirini güçlendirip nakledilerek anlatıldığı, özellikle anlamlı olayları ve bazı vakıaları bize sağlar.” (Abrahams 1981:3).

Sözlü tarihin sözlü kültür ortamı içinde oluşup gelişmesi açısından, sözlü kültürün bünyesinde değerlendirilmesi hususunu belirtmiştik. Söz konusu bu durumun nasıl olabileceği konusunda öncelikle tarih üzerine düşünmek gerekmektedir.

Tarih üzerine düşünmek “Tarih nedir? Ne içindir?” sorularını cevaplamayı gerekli kılıyor. Tarih kelimesi, hem geçmişte kalan insan ve toplumsal olaylar topluluğunu, yani yaşanmış geçmiş adlandırmak için; hem de yaşanmış olanı, geçmişini konu edinen tarih bilimini belirtmek için kullanılan bir kavramdır. “Tarih” kelimesinin Batı dillerindeki tüm karşılıkları Grekçe *istoria*, *istorien* sözcüğünden gelmektedir. (Latince: *istoria*, İtalyanca: *storia*, Fransızca: *histoire*, İngilizce: *history*, Almanca: *Historie*). (Özlem 2001:21). İyonya lehçesinde “bildirme”, “haber alma yoluyla bilgi edinme” anlamlarında kullanılan kelime, Attika lehçesinde görerek, tanık olarak bilme anlamlarının yanı sıra çok daha geniş bir anlam içeriğiyle fizik, coğrafya, astronomi, bitki ve hayvan bilgisi ve hatta giderek doğa bilgisini kapsayacak şekilde kullanılmıştır. Bu anlamıyla *istoria*, bir genel açıklamaya sokulamayan; ancak gözlenen, “tanık olunan” (*istorien*) olayların bilgisine verilen ad da olmuştur. *İstoria* kelimesini sadece doğal olaylara ilişkin birikim bilgisi anlamı ile sınırlamayıp insanların ve insan topluluklarının başından geçenleri kaydetme yoluyla edinilen bilgi anlamında ilk kez Herodotus’un kullandığı görülür. Herodotus böylece *istoria* terimini ağızdan

ağıza aktarılan veya bizzat yaşayarak tanık olunan insani toplumsal olaylar hakkında da kullanmış oluyordu ki, *istoria*, insani-toplumsal olayları aktarma ve kaydetme yoluyla edinilen bilgi anlamını ilk kez kazanmış oluyordu. (Özlem 2001:22). Bu tanıma daha sonra, Thukydies, değerlendirme ve yorumlama etkinliğini de ekleyecektir. (Özlem 2001:22). Aristoteles’in de belirttiği gibi bu devirde ‘tarih’ bir edebiyat türüydü.

19. yüzyıla gelindiğinde tarih için “bilimsel” kelimesi söylenebilir olmuştur. Bu yüzyılın tarih yazımı klasik Yunan antikçağının tarihlerine dek uzanan bir gelenek üzerinde yükseliyordu. “Bu disiplin mit ile gerçek arasındaki ayrımı Thukydides’le paylaşıyordu, bunun yanı sıra bilimsel olmasına ve dolayısıyla tarih yazmanın dış karakterini vurgulamasına karşın tarihin daima bir anlatı biçiminde yazılması gerektiğini kabul etmesi bakımından klasik tarih yazma geleneğini sürdürüyordu.” (İggers 2000:2).

“Bilimsel tarihsel söylem, edebî hayal gücünü içerdiği gibi daha eski edebî gelenek de gerçeği sahit bir geçmişin yeniden kurulmasında arıyordu. Leopold von Ranke’den bu zamana bilimsel yöntem Thukydides’ten Gibbon’a değin süren edebî gelenekle şu üç temel varsayımı paylaşıyordu: 1) Her ikisi de tarihin gerçekten var olan kişileri ve gerçekten icra edilmiş eylemleri ortaya koyduğunu benimsemesiyle gerçeğe örtüşme kuramını kabul ediyordu. 2) Her ikisi de insani eylemlerin aktörlerin niyetlerine ayna tuttuğunu kabul ediyor ve tutarlı bir tarihsel anlatı kurmak istiyorsa tarihçinin görevinin bu niyetleri kavramak olduğunu öngörüyordu. 3) Her ikisi de, sonraki olayların tutarlı bir silsile içinde öncekileri izlediği tek boyutlu diakronik bir zaman içinde ilerliyordu. Bu gerçekçilik,

kasıtlılık ve silsile varsayımları, Herodot ve Thukydides'ten Ranke'ye, Ranke'den de 20. yüzyılın epeyi ileri yıllarına değin tarih yazmanın yapısını belirledi.”(İgers 2000:3).

Tarih en basit şekliyle, en yaygın anlamda geride kalan bilimi olarak tarif edilmiştir. Görünen eksikliği Marc Bloch “zaman içinde insanların ilmi” diyerek tamamlamaya çalışmıştır. Turner tarihi “geçmişten bize ulaşan günümüzde ortaya çıkan tenkitçi ve yorumcu bir anlayışla incelenen kalıntılar” şeklinde tanımlayarak daha bilimsel bir kalıba sokmuştur.(Kütükoğlu 1998:1) Tarih, insanların faaliyetleri neticesinde meydana gelen olaylarla ilgilenir.

Michelet ve Fustel de Coulognes “Tarihin konusu, tabiatı gereği insandır.” der, Thomas Carlyle ise “İnsanların başardığı işlerin tarihi, yeryüzünde çalışıp çabalamış adamların tarihidir” sözüyle, tarihin büyük insanlar etrafında yazıldığı şeklindeki düşüncesini ortaya koyar. (Kütükoğlu 1998:3)

Yazıyla tanışmış toplumların henüz yazıyla temas etmemiş, merkezlerden uzak kesimlerinde (periferisinde) de ortak kültürel miras ve birikimler, olaylar karşısında alınan tavırlar, sözlü kültür ortamı içerisinde üretilirdi. Buna örnek, geleneksel Türk toplumunun ortak hafızası ve vicdanı olan ozanlardır. Söz konusu bu ozanlar milletin hafızasını aktaran bellek konumundaydılar ve toplumsal hayatta gerekli olan bilgiyi üreten dağıtan ve aktaran konumunda olmuşlar sosyal ve siyasi ihtiyaca göre tiplere ayrılarak kültürün, yayılımı ve sürekliliğini sağlama noktasında işlevler üstlenmişlerdir.(Yıldırım 1999:505/530).

İngiliz tarihçi P. Thompson, Afrika kıtasındaki sözlü geleneği değerlendirdiği eserinde yazı öncesi dönemdeki tarihin tümüyle sözlü olduğunu belirtir.

Thompson'a göre yazı öncesi dönemde zaman, gökyüzü, zanaatlar, beceriler, kanun ve konuşmalar, ticari işlemler kısaca bütün toplumsal birikimin akılda tutulması gerekiyordu (Thompson 1999:20). Bütün bu uygulamalar kolektif hafıza veya görevli kişiler tarafından tutulup kültür olarak sonraki kuşaklara aktarılırlardı. Hatta yazının keşfinin ilk dönemlerinde yazı, bir bilgiyi oluşturan ve bunu kayda alıp düşünceyi kolaylaştıran bir enstrüman olması yerine sadece ambar memurlarının hesap işlerinde bilgiyi saklama amacıyla kullanılan herhangi bir enstrümandı.(Dupont 2001:19)

Yazılı ortam kaynaklarının yetersiz ve az olduğu meçhul tarihsel dönemlerle ilgili olarak elimizde sadece sözlü ortam kaynakları bulunmaktadır. İşte bu aşamada sözlü tarih disiplini devreye girer. Belgelerin yetersiz, az, yanlış olduğu kanaatini uyandırdığı sırada tarihsel olayların cereyan ettiği toplumun sözlü geleneğine müracaat edildiğinde bize farklı açılardan ve bilmediğimiz tanıklıklarla aydınlatıcı ufuklar açılabilir. Sözlü Tarih çalışmaları vasıtasıyla tarihi olgu ve olayların farklı cephelerden değerlendirildiğini iddia eden P. Thompson söz konusu bu durumu şu şekilde değerlendirir:

“Sözlü tarih insanlar tarafından kurulmuş bir tarih türüdür. Hayatı tarihin içine sokar. Kahramanlarını yalnız liderler arasından değil, çoğunluğu oluşturan ve o ana kadar bilinmeyen insanlar arasından seçer. Toplumsal sınıflar ve nesiller arasındaki bağlantıyı dolayısıyla anlayışı sağlar. Ortak anlamları ortaya çıkararak tarihçiye ve sıradan insanlara bir zamana ve mekana aidiyet duygusu kazandırabilir. Sözlü tarih, tarihin kabul edilmiş mitlerini ve baskın yargularını yeniden değerlendirme, tarihin toplumsal anlamını kökten dönüştürme aracı-

dır. İnsanlara tarihlerini kendi sözleriyle geri verir. Onlara geçmişi verirken geleceği kurmak için de yol gösterir.” (Thompson 1999:18)

Tarih ilmi uzun yüzyıllar ağırlıklı olarak egemenin meşrulaştırılması zemininde merkezî figürlerin etrafında kurgulanıp sunulmuştur. Oysa ki, bir tarihsel olayı gerçekleştiren aktörlerin sayısı birden fazladır. Ayrıca olaylar farklı toplumsal kesimler tarafından farklı şekillerde algılanır. Sosyal yapı içerisindeki her grup, olaylara kendi penceresinden bakar ve kendi gerçeğini ve haklılığını vurgular.

Tarihsel dönemler içerisinde iktidarlar, geçmişi kendi algılayışı ve siyasal hedefleri doğrultusunda takdim edebilirler. Bilgi ve belgeleri, iktidarı merkeze alan bir nevi egemenin tarihini anlatacak biçimde düzenleyebilirler. Siyasal iktidarlar bununla da kalmayıp asayiş kaygısıyla tarihsel olayları ve buna ilişkin belge mahiyetini kendi yargılarını destekler mahiyette düzenleyebilirler. Tarihin bu tarz kayde geçirildiği ortamlarda söz konusu olayların birinci derecedeki kahramanlarının hadiselerdeki konumu kayıt altına alınmayabilir. Bu gibi durumlarda farklı toplumsal katmanların ve tarafların edebi eserlerinde ve sözlü kültürlerinde tarihî olayların sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesi olaylarla ilgili alternatif bilgi ve belgelerin bulunması mümkündür. Böylece bu üretimlerden tarihî bir kaynak olarak faydalanmak mümkün hale gelir.

Fakat bu faydalanma esnasında tarihçinin oldukça dikkatli ve metotlu bir şekilde davranma mecburiyeti vardır. Çünkü edebiyatçı, eserini ortaya koyarken haricî alemdeki olay ve mekânlardan seçmeler yapar ve onları bir kompozisyon içinde yeniden üretir. Bu süreçte yaşanmış gerçekliğe ve mekâna aynen bağlanmama keyfiyeti vardır.

Tarihçi malzemesini oluşturmada kısmen edebiyatçı gibi davranmaktadır. Binlerce olay ve bilgi içinden, çok sınırlı sayıda devrin ruhunu aksettirebilecek elemanı alır. Fakat yazma aşamasında değiştirme şansı yoktur, gerçeği olduğu gibi aktarmak zorundadır. Bu aşamada tarihçileri bir zorluk beklemektedir. Tarihçi edebiyat eserindeki kurmaca yapıyı kavrayıp analiz ederek işine yarayacak bilgileri seçebilme yeteneğine sahip olmalıdır.

Bir edebî metnin tarihsel bir belge olarak nasıl kullanılacağı konusundaki öncülüğü F. Köprülü yapmıştır. Köprülü; tarihi, sadece kronoloji ve biyografiye indirgeyen yaklaşımların tutarsız ve eski olduğunu belirtir. Edebiyat eserlerinin zaman zaman aslı kaynakları aşabileceği kanaatindedir. Fakat bu yararlanma esnasında sağlam bir filoloji kültürü, tenkit yeteneği gerektiğini vurgular (Köprülü 1943:379-486).

Edebiyat ve tarih araştırmacılarının disiplinleri arasındaki müştereklik hususunda görüş ve düşünceleri olmuştur. Hülasa söz konusu bu durumla ilgili görüşlerin temelindeki anlayış; tarihçinin edebî esere yaklaşırken söz konusu bu eserlerin estetik endişenin ön plana alınarak yazılan eserler olduğunu göz önünde tutması gerektiği ve bununla birlikte estetik endişenin ön planda olmadığı ikinci sınıf eserlerde, tarihçinin işine yarayacak pek çok malzemenin varlığı görüşü hemen hemen ortaktır. (Tural1991:1-16) (Togan 1985:36-75).

Diğer taraftan tarih yazıcısı olgu ve olayları sıralamakla yetinemez, Carr'ın ifadesiyle “Olay, olgu ve belgelerden yola çıkarak tarihi oluşturmak yetmez, bir yorumcuya ihtiyaç vardır.” Diyerek yorumcu ibaresiyle sözlü anlatımı vurgulamakta ve dolayısıyla (Carr 1993:25) edebiyat perspektifinin önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Bu bilgilerden hareketle, edebî metnin ve sözlü kültür ürünlerinin çağdaş tarih araştırmacılığında muteber kaynaklar olduğu söylenebilir. Fakat böyle bir çalışmada disiplinler arası bir bakış açısına, sağlam bir iç ve dış tenkit bilgisine sahip olma zarureti vardır. Edebî ve tarihî eserler incelenerek, ait olduğu dönemin ve toplumun estetik tutumu ve değer yarguları, karşı duruşları, farklı statüleri norm ve davranışları hakkında bilgi sahibi olunabilir.

Tarih araştırmacılığı, insanın kendisine ilişkin gerekli olan bilgi için bir zaruret halini almıştır, çünkü insanın kendi öyküsünü bilme ihtiyacının doğal bir hal olduğu düşünülür: Kendini bilme burada salt kendi kişisel özelliklerini, onu öteki insanlardan ayıran özelliklerini bilmesi demek olmayıp, insan olarak insanın ve insanlığın kültürlenme süreci esnasındaki yapısını bilmesi demektir. Bu konuda Collingwood “kendinizi bilmeniz, ilkin bir insan olmanın ne demek olduğunu bilmeniz; ikincileyin olduğunuz insan olmanın ne demek olduğunu bilmeniz; üçüncüleyin olduğunuz insan olmanın ve başka biri olmamanın ne demek olduğunu bilmeniz anlamına gelir. Kendini bilmeniz ne yapabileceğinizi bilmeniz anlamına gelir; kimse ne yapabileceğini, denemeden bilmediği için de, ne yapabileceği konusundaki tek ipucu olarak da ne yaptığı ortada kalmaktadır. Öyleyse tarihin değeri bize insanın ne yaptığını böylece insanın ne olduğunu öğretmesi bakımından ortaya çıkmaktadır” (Collingwood 1996:40-41) diyerek tarih araştırmacılığının mahiyeti ve önemini belirtirken insanı her yönüyle tarihin içine oturtmanın gerekliliğini de vurgulamaktadır.

Yukarıda da bahsedildiği üzere bir edebiyat şekli olarak görülen, Herodotus ile anlamını bulan sözlü kaynak tarihçi-

liği günümüzde yeni bir açımla tekrardan ortaya çıkma çabasıdadır. Yazılı kaynaklardan farklı olarak sözlü kaynakları tek başına kullanmak bilimsel tarihçilikle bağdaşmayabilir; ancak yazılı kaynakların üzerine inşa edilen sözlü kaynaklarla ortaya çıkarılmış tarihî bilgi ilkesi, gerçeğe daha yakındır. Yazılı kaynakların yetersiz ve az olduğu durumlarda sözlü kaynaklar devreye girebilir. Sözlü kaynakları kullanan sözlü tarihçilik, sözlü kültürle iç içe geçmiştir. Onu kapsar ve aynı zamanda onun içindedir.

Köprülü, Anadolu Selçuklu tarihinin yerli kaynaklarından söz ederken sözlü kaynaklara özellikle vurgu yapar. Tarihî olayların gerçeklerini, derinlerde kalmış sebeplerini sözlü kaynaklar sınıfına koyabileceğimiz ve yazılı kaynaklar kadar önemli olan destanî epik mahiyeteki halk romanları ile diğer sözlü edebî kaynaklarda bulabileceğimizi belirtir. (Köprülü 1943:27-387) M. Kütükoğlu, sözlü kaynakları tarihî şiirler, hikâyeler, efsaneler, mytoslar, destanlar, menkıbeler, fıkralar ve atasözleri olmak üzere yedi grupta toplar. (Kütükoğlu 1998: 19-20) Zeki Velidi Togan da tarihî kaynakları ‘Müşahede ve Hatıralar’ ve ‘Kaldıklar veya Kalıntılar’ şeklinde tasnif eder. Bunlardan kalıntılar dışında kalanlar F. Köprülü’nün ve M. Kütükoğlu’nun da belirttiği sözlü kaynaklardır. Tarihî şiirler, genelde edebî amaç doğrultusunda meydana getirilmiş, tarihî bir olayı anlatmakla beraber tek amacı tarihsel bilgi vermek olmamıştır. Bu şiirleri tarihî kaynak saymak doğru olmaz; ancak edebî amaçla yazılsa da olayları dürüst bir şekilde ortaya koyan şiirlerden yararlanılabilir (Togan 1985:39).

Destanların bir kısmı, tarihî esaslara dayanır gibi görünmekle beraber, hakikatte tarihî olmayan şahsiyetlere ait-

tir. Diğer bir kısmı tarihî olayları anlatır. Bunlar ağızdan ağza yayıldığından, ilk icracısı unutulmuş olduğu için destan sayılır. Destanların masal şeklinde olanları yani tarihî olmayanları tarih için kaynak sayılmazlar (Togan 1985:40) fakat bununla birlikte tarihe ulaşmada mitlerden geniş ölçüde faydalanılmıştır. Fakat bunlardan yararlanılırken bir metoda sadık kalmak ve dikkatli olmak şarttır.

Türk kavimlerinin ön-tarihteki yayılmaları ile bağlı bazı durumları ispat yolunda da bunlardan istifade edilebilir. Bazı kavimler kendi tarihlerinden masallar, hikâyeler ve destanlarla bahsederler. Destanı tarihî belgelerdeki boşlukları dolduracak şekilde kullanmak mümkündür. Hatta metotlu bir şekilde değerlendirilirse belge bulunmayan devirler ve yerler için de kaynak vazifesi görür. İran tarihine ait eserler, örneğin, İran destanlarından alınarak yazılmıştır (Togan 1985:45). Destanlar esas hadiselerden ziyade ayrıntıların, üstü kapalı geçilen mevzuların aydınlatılmasında kaynak olabilirler. Bu konuda Z. V. Togan şu tespitte bulunur:

“Tarihî meseleleri aydınlatmak yolunda, destanlardan usule muvafık olarak istifade edebilmek çok müşkül bir iştir ve bunu usulüyle yapabilen tarihçi hem tarihin ilim olarak ne demek olduğunu anlamış, hem de metot ve itikadın ne olduğunu tamamiyle kavramış bir alim olduğunu gösterir ve ancak bu gibi zevatın elinde sert bir intikade tabi tutularak istifade edilen destanlar çok kıymetli menba şeklini alabiliyorlar. Bu şeraite malik olmayan bir tarihçi, destanlara baş vurursa başa çıkamaz ve bütün işini berbat eder.” der. (Togan; 1985: 47-48).

Önemli bir sözlü tarih kaynağı da menkıbelerdir. Avrupa’da bu konuda ça-

lışmalar yapılmış tarihçilerin hizmetine sunulmuştur. Togan, bizde “bunun gibi menkıbelerin tarih menba sıfatıyla kıymeti dahi layıkıyla anlaşılmadığı için toplanmadığını” söyler. Togan, ayrıca menkıbelerin ülkelerin imar ve iskân tarihlerini öğrenmede, hakkında bilgi verilmeyen savaşların nerede ve nasıl meydana geldiğini öğrenmede, ülkenin o zamanki iktisadi hayatına ait fikir elde etmede de faydalı olduğunu; eğer metoduna uyarsak menkıbelerin bizim tarihimiz için de çok önemli kaynak olacağını belirtir (Togan 1985:50).

Togan’ın yazılı olmayan bir kaynağı kullanmada gösterdiği yol şüphesiz ilk önce tarih metodolojisini kavramakla başlıyor. Sözlü kaynakların tarih için güvenilir kaynak olmaları için ilk şart bunların doğru ve usulüne uygun bir şekilde ve zamanında derlenmesidir.

İlber Ortaylı’ya göre söz konusu bu sözlü ortam malzemeleri “ Kamuoyunu oluşturan araçlar arasında dedikodu kadar, meddah hikâyeleri, kıssahanların anlattıkları menkıbeler, halk şairlerinin destanları, şüphesiz ki toplumsal hayatın yazılı belgeler dışında kalan yönlerini, çeşitli grupların kanaatlerini anlamak bakımından önemli malzeme teşkil ederler.” (Ortaylı 2000:38). Bu konuda Ahmet Yaşar Ocak da kültür tarihi kaynağı olarak menâkıbnâmelerin kullanılabilirliğini metodolojik bir yaklaşımla izah etmiştir. (Ocak 1992)

Sözlü tarih çalışmaları, kaynak olarak kişisel anıların kullanımı üzerine inşa edilir. Bu kaynaklar temel alınarak tarihçilerin genelde dayandıkları belgeleri tamamlayıcı bir rol üstlenir. Söz konusu olan tarihi olayın belgelere yansımayan sosyal bağlamını anlamaya çalışarak tarihi belgeler arasına sıkışıp kalmış olan insanı ve onun toplumsal boyutunu ortaya koymaya çalışır. Caunce,

sözlü malzemelerin tarih araştırmacılığında son zamanlara kadar kullanılmaması ile ilgili “tarih şimdiye kadar bu tür malzemeler olmadan yazıldıysa, bunun nedeni genelde tarihçilerin bunlardan yararlanmayı düşünmemeleri ya da bilmemeleridir” şeklinde tespitte bulunmaktadır. (Counce 2001: 8)

Sözlü tarih çalışmalarına Avrupa, pek çok ülkeden önce girişmiştir. Hatta İngiltere’de her türden sözlü tarihçiye seslenen yıllık konferanslar düzenleyen ve Sözlü Tarih (Oral History) adlı dergiyi yayınlayan bir Sözlü Tarih Derneği (The Oral History Society) vardır (Counce 2001:11).

Şimdiye kadar sözlü tarihin özellikleriyle ilgili, nasıl olması gerektiğine dair bir çok teorik yazılar yazılıp çizilmiştir. Burada üzerinde durulması gereken nokta, sözlü kaynağı kullanmanın kendi başına bir amaç olamayacağı, salt sözlü tarih adıyla bir tarih türünün bulunamayacağı düşüncesidir. Sözlü tarih çalışmalarındaki temel felsefe; daha ziyade sözlü kaynakları toplama yöntemi ve bu malzemelerden hareketle bu günü daha iyi anlayabilmek ve geleceği yönlendirmek için geçmişi anlamlandırma sürecine yapılan bir katkıdır (Counce 2001:11).

Otobiyografiler dışında sözlü tarihi diğer çalışma yöntemlerinden kesin olarak ayıran farklılık bilgi toplama işidir, çünkü sözlü tarihte bilgi toplayan kişi birincil kaynaklarını oluşturmada aktif bir role sahiptir. (Counce 2001:21)

Sözlü tarih araştırmalarında uygulanan metod ve dolayısıyla sahaya bakış her kültüre göre farklılık arz edebilir. Çünkü her kültür ve medeniyet ortaya çıktığı ekolojik ortam içerisinde maddi ve sözlü mahiyette birçok yapıyı meydana getirir. Bu yapıların ait oldukları bağlam içerisindeki anlamlarının incelen-

mesi bize o kültür hakkında yazılı kaynaklarda bulamayacağımız tanıklıklar ve açılımlar sağlar. Dursun Yıldırım’a göre “Her nesne sahip olduğu metin ölçüsünde bir anlama, bir anlaşılabilirliğe, bir okunabilirliğe imkan verir.” (Yıldırım 2000:33). Bu çerçevede her kültürel yapı ve kurum bir metin gibi algılanmalıdır.

Sözlü kültür ortamı, icra ortamı avantajından dolayı tarihe yazılı bilgi ve belgelerde bulamayacağı alternatifler ve ayrıntılar sunar. Yazılı metin doğası gereği statik bir mahiyettedir. “Sözlü ve yazılı bir metni yorumlamak, metnin çoğulluk değerini verebilmektir. Zira metin çoğuldur. Bir metnin söylemi konuşan-işiten, yazan-okuyan arasında gerçekleşen dinamik bir süreç, bir metinlerarasılıktır. Konuşmacının sözleri, sesinin özelliği ve niteliği (yüz ifadeleri ve el kol hareketleri v.s.) ya da yazarın formu –ki bu anlatıdır- kelimelerden müteşekkil değildir. Bu form söylemdir.” (Sözen 1999:36).

Metin kavramını bu çerçevede çağdaş kültür ve dilbilimsel yaklaşımlarda olduğu gibi belli bir bildirisi olan yapı şeklinde anlamak gerekir. “Sözlü söylem, yazılı söylemdeki gibi, dilbilgisine gerek kalmadan anlamın belirlenmesine yardımcı olan bir ortama sahiptir. Bir diğer farklılık yazılı söylemde anlam, dilin kendisinde yoğunlaşırken, sözlü söylemde anlamın bağlamdan doğmasıdır.” (Ong 1995:54/122/128).

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki; sözlü kültür ürünleri özellikle destanlar, mitler, kahramanlar, kutsallık atfedilen mekânlar modern zamanlarda ulusal kimliklerin oluşturulmasında tanımlayıcı ve belirleyici bir rol üstlenmişlerdir. “Bütün bu semboller ve anılar ulus olmayı şekillendirmedeki yollardır. Bunlar güçlü işaretler ve açıklamalardır, sonraki kuşaklarda duygu yaratabilme kapasitesine sahiptirler.” (Smith 2002:256).

21. yüzyıl eşliğinde Türk milli kimliği, yeni kuşakların algılayabileceği bir kavramsal çerçeve içinde yeniden tasarlanıp sunulabilmesi için Türk Sözlü Kültürü çalışmalarına Sözlü Tarih çalışmalarının da dahil edilmesi gerektiği düşünülebilir. Gerek uzak geçmişin, gerekse yakın geçmişin hadiselerini daha iyi anlayıp yorumlamak için tarihi olayların bağlamıyla birlikte ele alınıp bilimsel usullerle incelenerek tarihsel kompozisyonun kurulmasının daha mümkün olabileceğine inanıyoruz. Söz konusu bu tarz bir yaklaşım insan ve zaman kavramının ortak paydasında şekillenen tarih ve o tarih içinde insanın söz vasıtasıyla ürettiği kültürü daha anlamlı ve anlaşılır kılacak ve bu durum geleceğin kurgulanmasında veri tabanı oluşturma hüviyetine sahip olacaktır. Üretici ve yaratıcı bir yeniden yapılanmanın kurgulanması için Türk sözlü kültürü çok sağlıklı “rol modeli” olabilecek kahramanlara ve duygusal motivasyona sahiptir.

NOTLAR

¹Dursun Yıldırım Folklor Kavramı yerine Sözlü Kültür Bilimi/Kültür Bilimi kavramını kullanmakta ve bu kavramı kullanmasının nedenini “Sözlü Kültür ve Folklor Kavramı Üzerine Düşünceler” adlı makalesinde açıklamaktadır makaledeki görüş ve düşüncelerden hareketle biz de bu çalışmada Folklor kavramı yerine sözlü kültür kavramını tercih ettik. Daha geniş bilgi için bkz.(Yıldırım1998:37-42)

²Tarih Yazımı ve Sözlü Ortam Kaynakları konusunda daha geniş bilgi için bkz. (Yıldırım1998:87-101)

KAYNAKÇA

ABRAHAM, Roger D.; 1981, Story and History: A Folklorist View, [Oral History Review. IX, USA..

BIÇAK, Ayhan; 2003, “Hafıza ve Tarih”. Kutadgubilik Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi, S.3, İstanbul.

CARR, Edward Hallet; 1993, Tarih Nedir ? (Çev. Miskez Gizem Göktürk), İstanbul.

CAUNCE, Stephen; 2001, Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi (Çev. B. Bülent Can-Alper Yalçınkaya), İstanbul.

COLLINGWOOD, R. G.; 1996, Tarih Tasarımı (Çev. Kurtuluş Dinçer), Ankara

CONNERTON, Paul. Toplumlar Nasıl Anımsar, (Çev. Alaaddin Şenel), İstanbulAyrıntıYayıncıları, 1999.

DUPONT, Florence; 2001, Edebiyatın Yaratılışı (Çev. Necmettin Sevil) Ayrıntı yay. İstanbul

İGGERS, George G.; 2000, Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı (Çev. Gül Çağal Güven), İstanbul.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S.; 1998, Tarih Araştırmalarında Usul, İstanbul.

KÖPRÜLÜ, Fuat; 1943, Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları, Belleten, Temmuz 1943, C.7,S.27 s.387

OCAK, Ahmet Yaşar (1992) Menakıbnameler, Ankara : Türk Tarih Kurumu

ONG, Walter; 1995, Sözlü ve Yazılı Kültür/Sözün Teknolojileşmesi (Çev. Sema Postacıoğlu Banon), İstanbul.

ORTAYLI, İlber; 2000, “Osmanlı Toplumunda Yönetici Sınıf Hakkında Kamuoyunun Oluşumuna Bir Örnek; Menakıb-ı Mahmud Paşa-i Veli”(Osmanlı İmparatorluğunda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I içinde), Ankara, Turhan Kitabevi.

ÖZLEM, Doğan; 2001, Tarih Felsefesi, İstanbul.

SMİTH, Anthony D.; 2002, Ulusların Etnik Kökeni (Çev. S. Bayramoğlu, H. Kendir), İstanbul, Dost Yay.

SÖZEN, Edibe; 1999, Söylem, Belirsizlik, Mübadele,Güç ve Refleksivite, İstanbul Paradigma Yay.

THOMPSON, Paul, 1999, Geçmişin Sesi (çev. Şehnaz Layıkel), İstanbul.

TOGAN, A. Zeki Velidi, 1985, Tarihte Usul, İstanbul.

TURAL, Sadık Kemal; 1993, Zamanın Elinde Tutmak, Ankara, Ecdad Yay.

YILDIRIM, Dursun. 1998 “Sözlü Kültür ve Folklor Kavramları Üzerine Düşünceler” Türk Bitiği, Ankara, Akçağ Yay.

YILDIRIM, Dursun. 1998 “Coğrafyadan Vatana Geçiş ve Vatan ile Göçediş Problemi.”, Türk Bitiği, Ankara, Akçağ Yay.

YILDIRIM, Dursun. 1998 “Türk Folklor Araştırmalarının Problemleri”, “Tarih Yazımı ve Sözlü Ortam Kaynakları”, Türk Bitiği, Ankara, Akçağ Yay.

YILDIRIM, Dursun. 1999 “Dede Korkut’tan Ozan Barış’a Dönüşüm”, *Türk Dili*, sayı 570,:505-530.

YILDIRIM, Dursun; 2000, “Türk Sözel Kültüründe Süreklilik <Osmanlı Hanedanlığı Döneminden Cumhuriyete>”,Türkbilig (Nisan) S.2000/1,Ankara.